

בקצרה

חינוך לשיקום נחלים –
שומרי הנחל של המחרליאת יחיאל⁽¹⁾ * ועדנאן כבישי⁽²⁾⁽¹⁾ אגף חינוך בנחל ציפורי, רשות ניקוז ונחלים קישון⁽²⁾ מנהל שטח וחינוך בנחל ציפורי,

רשות ניקוז ונחלים קישון

* liat@rnkishon.co.il

מערכות אקולוגיות של נחלים הן רגישות וחשובות. הנחלים משמשים מסדרונות אקולוגיים ובתי גידול למגוון רחב של מינים ומשאב טבעי, נופי ותורבותי עבור האדם. למרות זאת, במשך עשרות שנים סבלו נחלי הארץ מזהום, מהסדרה אגרסיבית ומהזנחה.

בשנים האחרונות הולכת ומתחזקת ההבנה כי שיקום נחלים אינו רק אתגר הנדסי או סביבתי, אלא גם הזדמנות חינוכית עמוקה. רשות ניקוז ונחלים קישון מאמינה שרק דרך פעילות חינוכית משמעותית ופעילה ניתן לחזק ולעבות את הקשר והמחויבות של ילדים, נוער ומבוגרים אל המשאב יקר הערך שהוא הנחל. אנו רואים בילדים שער לקהילה, ומאמינים שבכוחם להוביל שינוי במעגלים המשפחתיים והיישוביים ובהמשך במעגלים נוספים.

החינוך הסביבתי באגן הקישון הוא חינוך אזרחי וערכי, המחבר בין ידע מדעי, עבודת צוות, יצירתיות והשפעה ממשית על המרחב, במטרה לפתח תחושת אחריות, שייכות ומחויבות ארוכת-טווח למערכת האקולוגית המקומית. גישה חדשנית זו מבטאת מעבר מלמידה תאורטית בכיתה על טבע וסביבה ללמידה חווייתית המשלבת עשייה משמעותית בשטח. התלמידים אינם לומדים בכיתות על הנחל, אלא פועלים בתוך הנחל וסביבתו. המוטיב המרכזי בפעילות החינוכית באגן הוא למידת שדה על שיקום נחלים, כולל אירוח קבוצות מכל הארץ לסדורים, לעבודה וללינה.

ברשות נחלים קישון ניהול השטח והחינוך מחוברים. אנו משלבים את בני הנוער בפעילויות שנעשות בשטח, ומתוך הצרכים העולים מן השטח. אחד מן הצרכים הללו הוא שיקום, ועל כן התלמידים משתלבים בפעולות שיקום מגוונות בהתאם ליכולותיהם ולגילם בליווי מדריכים ואנשי מקצוע ברשות. הפעולות המרכזיות שהתלמידים מבצעים הן:

א. **שתילה וזריעה של צמחיית גדות נחלים** – הפעולות האלה מסייעות בייצוב הקרקע, בהשבת הצלילות למים, בשיפור איכות בית הגידול ובהעשרת המגוון הביולוגי.

ב. **טיפול במינים פולשים** – פעילות זו מתבצעת במטרה לשמור על הצומח המקומי ועל יציבות המערכת האקולוגית. הפעילות מבוצעת בליווי מקצועי, תוך הקפדה על זיהוי נכון של המינים והבנה מדוע לעיתים נדרשת התערבות אנושית כדי להשיב איזון לטבע.

ג. **ניקיון הנחל וסביבתו** – איסוף פסולת אינו רק פעולה אסתטית, אלא צעד הכרחי לשיפור איכות המים ולהגנה על בעלי החיים. דרך הפעילות התלמידים נחשפים להיקף השפעת האדם על הסביבה, לחשיבותם של מחזור וצריכה אחראית וכן לזמן ההתכלות של חומרים בטבע.

ד. **בניית טראסות** – התלמידים בונים טראסות קטנות למניעת סחיפת קרקע אל שבילי הטיילות במרחב הנחל, וטרסות גדולות המשמשות לחקלאות מסורתית ולגידול צמחי גדות נחלים.

ה. **שזירת צמחי נחל לכדי טרסות התומכות בגדות** – הגדרות הצמחיות (הבנויות מקנה, עב־קנה וענפי ערבה) מגינות על אזורי שיקום רגשים ומונעות קריסת גדות.

ו. **איסוף ושימור של זרעי צמחי בר מקומיים** – הפעולות האלה מחזקות הבנה מערכתית של תהליכי שיקום ארוכי-טווח, וממחישות כי שינוי סביבתי הוא תהליך מתמשך הדורש סבלנות והתמדה.

ז. **הכרת צמחי מאכל ומרפא** – פעילויות כגון ליקוט ובישול שטח, מחזקות את החיבור לאדמה ולטבע.

ח. **אימוץ מקטע נחל** – בתי הספר בתוכנית מאמצים מקטעי נחל וחוזרים אליהם במהלך השנה כדי לעקוב אחר תוצאות פעילויות השיקום.

מזה כשנתיים פועלת במרחב נחל ציפורי, במסגרת רשות ניקוז ונחלים קישון, יוזמה ייחודית וראשונה מסוגה לרשויות הניקוז: שנת שירות במרחב נחל ציפורי. בני ובנות שנת השירות, מ"קומנות ציפורי", משתלבים לאורך השנה בשלל פעילות חינוכית וסביבתית, כגון: הדרכות בבתי ספר ולקהל הרחב, סיורי שטח, הכנת חומרים, ליווי ימי שדה וכן סיוע בתחזוקה ובניטור נקודתי. הקומונה מהווה כוח חלוץ בחינוך סביבתי, ומטרתה להרחיב את היקף הפעילות במרחב הנחל ולשמש מודל לגופים נוספים לפיתוח מסגרות שנת שירות בתחומי נחלים וסביבה.

בשנת הלימודים תשפ"ו (2025–2026), שהייתה שנה רווית אתגרים ביטחוניים בישראל בכלל ובצפון בפרט, השתתפו כ־3,000 תלמידי יסודי עד תיכון בתוכניות החינוכיות של הרשות, רובן בשטח הנחל. כמו כן, התקיימו מפגשים חד-פעמיים לבתי ספר והדרכות לקהל הרחב.

בני ובנות שנת השירות, מ"קומונת ציפורי", האחראים לשלל פעילויות חינוכיות וסביבתיות במרחב הנחל | צילום: ליאת יחיאל

ייחודו של החינוך לשיקום נחל ציפורי טמון בקשר הישיר בין התלמידים לנחל המקומי – אותו הנחל שהם פוגשים בטיול משפחתי, בדרך לבית הספר או כחלק מהנוף היום-יומי שלהם. הקשר האישי יוצר תחושת אחריות עמוקה ומחזק את הזהות המקומית והסביבתית. כך הופך נחל ציפורי לא רק לאתר שיקום אקולוגי, אלא גם למרחב חינוכי חי. תלמידים המשתתפים בעשייה בשטח תורמים לשיקום הנחל בהווה, וגדלים להיות אזרחים מודעים, אכפתיים ופעילים – שומרי הנחל של המחר. חינוך לשיקום נחלים אינו רק השקעה בטבע – אלא השקעה בחברה כולה ובקשר המחודש בינה לבין סביבתה.

השיקום שלה לאורך זמן^[4]. בתוך כך, שיתוף בעלי עניין, תושבים, קהילות וגופים מקומיים אינו תוספת לפרויקט, אלא תנאי יסוד ליצירת אמון, לבניית שותפויות ולביסוס מעורבות ארוכת-טווח^[3]. אגן נחל ציפורי מאופיין ברב-תרבותיות, במגוון קהילות מהחברה הערבית והיהודית וביישובים כפריים וקהילתיים לצד מרכזים עירוניים. מרחב כזה מזמן הזדמנויות לחיזוק זהות אזרחית וחבורים בין-קהילתיים, אך גם עלול ליצור מתחים סביב שימושי קרקע, נגישות למשאבים ותפיסות שונות של המרחב הציבורי. על כן, נקודת המוצא של העבודה החברתית באגן (המתוארת בהמשך) היא ההכרה כי תושבי המקום אינם רק "לקוחות" השיקום, אלא גם שותפים מרכזיים, נושאי ידע מקומי, בעלי עניין, ומי שעתידיים להמשיך ולשמור על הנחל לאורך זמן. מעורבות אזרחית באמצעות קבוצות קהילתיות מחזקת את המערכת החברתית-אקולוגית, בייחוד כאשר מבינים את המניעים והחסמים להשתתפות, ופועלים להגברת המעורבות^[2]. העבודה החברתית מדגישה את תפקידם של מנהיגים מקומיים בחיזוק קהילות ובחיבורן לנחל זה וזו. מאחר שהנחל עובר בין קהילות ובעלי עניין מגוונים, נדרשת **מנהיגות אגנית** הרואה את האגן כמערכת אחת ופועלת מתוך חשיבה אזרחית. מנהיגות כזו לא תמיד נוצרת מעצמה, אלא מתפתחת באמצעות ליווי, הכשרה ויצירת מסגרות שמאפשרות לתושבים להפוך לשותפים פעילים בשינוי החברתי-סביבתי. בהתאם לגישת תחושת האחריות המקומית (ecosystem stewardship), תושבי האגן אינם רק קהל יעד, אלא שחקנים פעילים בניהול תוצאות השיקום לאורך זמן^[1]. מתוך תפיסה זו יש בעבודה החברתית, שהיא חלק מפרויקט השיקום, תהליכים שיטתיים של **פיתוח מנהיגות אזרחית**, ובהם תוכנית המנהיגות "ינבוע". התוכנית מכשירה פעילים כחלק מ"רשת אזרחית" המחוברת לערכי הנחל ולתהליכי השיקום, ומשלבת ידע סביבתי ומרחבי עם פיתוח מיומנויות של מנהיגות קהילתית, תכנון יוזמות והובלת שיתופי פעולה. יוזמות מקומיות רבות, כגון גלגת האוכל של יאסר וגאדה, סדנאות האומנות של רוית ואימאן

התשתית החברתית לשיקום נחל ציפורי – תושבים ובעלי עניין כבסיס לקיימות תהליכי שיקום

טל מרסיאנו רטנר

אגף חברה וקהילה, רשות ניקוז ונחלים קישון
tal@rnkishon.co.il

ביום שישי בבוקר, לצד שביל נחל ציפורי באזור טחנת הנזירים, מתקבצים מבקרים סביב עגלת אוכל (פוד-טראק) קטנה. יאסר וגאדה מגישים אוכל מקומי מתוצרת חקלאית סמוכה, ומשלבים בהגשה סיפורים על הנחל ועל החיים לצידו. עבורם שיקום נחל ציפורי אינו רק פרויקט סביבתי, אלא מקור לגאווה מקומית, לפרנסה ולחיבור מחודש למרחב. לא רחוק משם רוית מנופית ואימאן מריינה מובילות סדנאות אומנות משותפות ליהודים וערבים; איתמר משמשית, זייב מכעביה ונדיא מנוף הגליל הובילו קורס להכשרת מנהיגות אגנית; רונן מנוף הגליל רותם את ועדת איכות הסביבה בעירייה לעשייה סביבתית עירונית; אורן מאלון הגליל מוביל מפגשי "מילה טובה" בין תושבים יהודים וערבים; ביני מהושעיה יזם אירוע מוזיקלי שצמח לפסטיבל האביב בנחל; אילה ממושב ציפורי, סלאם מזריר ומיקי מהושעיה מקדמות בינוי קהילה סביב אוכל וחקלאות מקומיים. היוזמות האלה אינן יוזמות נקודתיות בלבד, אלא ביטוי למעורבות אזרחית רחבה שהולכת ומתבססת לאורך הנחל, ותוצר של גישה סדורה לשילוב תושבים בשיקום הנחל.

כיצד ומדוע הופכים תושבים רבים כל כך לשותפים פעילים בתהליכי השיקום והשינוי במרחב נחל ציפורי? בעשורים האחרונים הולכת ומתחזקת ההבנה כי שיקום נחלים אינו יכול להישען על פתרונות הנדסיים, הידרולוגיים ואקולוגיים בלבד. הנחל נתפס כמערכת חברתית-אקולוגית (social-ecological system), שיחסי הגומלין בין האדם, הסביבה ומשאבי הטבע בה קובעים את הצלחת